

Niederhauser Emil

A Bocskai-felkelés és Európa

The Bocskai Uprising and Europe

Bocskai, despite the shortness of his reign, profoundly transformed the circumstances in Hungary and Transylvania, the relationship of the two with one another, and their foreign relations. Bocskai established a Transylvanian principality independent of the Habsburgs, while he also conserved its integrity in relation to the Ottoman Empire. His plan, the establishment of a new, strong, Hungarian–Polish union, could not be realised due to his untimely and sudden death.

Az eseménytörténetet könnyű felidézni, hiszen eléggé közismert. Bocskai István 1557-ben született erdélyi birtokos nemes, az 1590-es években váradi kapitány. Amikor 1595-ben, a később tizenötévesnek nevezett háború kapcsán Rudolf császár és magyar király szövetséget kötött Báthori Zsigmond erdélyi fejedelemmel, Bocskai ezt lelkesen támogatta – még abban az évben győzelmet is aratott a törökök elleni egyik csatában. A magyarországi Habsburg-uralomnak is lelkes híve volt. Rudolf ennek ellenére bizalmatlan volt vele szemben (kivel szemben nem volt az?), 1662–64 között Prágában tartotta internálva.

Közben már 1590-es évek kezdete óta oszmán provokációk következtében folyt a tizenötéves háború. A királyi Magyarországon Rudolf erőteljesen támogatta az ellenreformációt, egy olyan országban, amelynek lakossága többségében protestáns volt. A bécsi abszolutizmus a magyarországi (vagyis mai fogalmaink szerint is magyar) rendeket számos sérelemmel sújtotta. A legkomolyabb összeütközési pont az 1604-ben összehívott országgyűlésen egyrészt az Illésházy István ellen indított per volt. Illésházy Bazin és Szentgyörgy mezővárosok földesuraként megengedte volna a jobbágyoknak az önkéntes megváltást, ami felháborította a nemesi rendet, de aztán Rudolf alaptalanul felségsértéssel vád alá helyezte, csak udvari jóakaróinak köszönhette, hogy idejében lengyel területre tudott menekülni – az országgyűlésen elfogadott törvények után pedig a kormányzat még beiktatott egy XXII. törvénycikket, amely korlátozta a reformáció terjedését. Ez is, meg az egyre gyakoribb birtokelkobzások erősen megnövelték a magyar rendek ellenzékiségét, várható volt valamiféle rendi felkelés kitörése.

Közben pedig Erdélyben Bocskait választották fejedelemmé (az oszmán szultán ezt Erdély vonatkozásában csak utólag hagyta jóvá, a rendek szabadon választhattak). Az adott pillanatban a magyarországi helyzetre való tekintettel Bocskai a Habsburg-szövetség felmondását választotta, az év augusztusában szövetséget kötött az oszmán kormányzattal (a helyzet teljesen zűrzavaros voltát mutatja, hogy a kezén lévő bihari várak még az év szeptemberében is védekeztek a háború során támadó török csapatok ellen).

Bocskai még egy másik szövetséget is kötött októberben a hajdúkkal. Ez az elsőrendűen szökött jobbágyokból és egyéb bizonytalan, a társadalmi struktúrán kívül álló egyénekből összetevődő több tízezres tömeg a harcok árnyékában fosztogatott, és egyéb sérelmeket okozott a földesuraknak. Bocskai tisztában volt vele, hogy ez a nemesi elitet aggasztja. Ezért megkezdte azt a reformot, amely a korban egyedülállóvá tette uralkodását. A fegyverforgatáshoz mint foglalkozáshoz hozzászóltok hajdúkat nem próbálta visszatéríteni a jobbágysorba, hanem mezővárosokban telepítette le őket a ma is Hajdúságnak ne-

vezett kelet-magyarországi területeken. Ez uralkodása idején végül is több tízezer főt jelentett. A hajdúk megkapták az ún. hajdúszabadságot, nem tartoztak földesúri fennhatóság alá, viszont ennek fejében a fejedelem hívására bármikor kötelesek voltak fegyvert fogni. Az akkori Európában, ahol általában zsoldos hadseregek harcoltak egymással, Bocskai egészen sajátos hadsereghez jutott.

A magyarországi rendi sérelmek miatt a nemesi elégedetlenség mellé állt. Valamiféle biblikus hevülettel tekintette saját szerepét a protestantizmus védelmében, vagyis a vallásszabadság védelmében a Habsburgok ellen. Ezt az isteni küldetést teljesítette a továbbiakban is. 1604. november elején érkezett Kassára, és ettől kezdve voltaképpen egész uralkodása ideje alatt innen irányította a Habsburg-ellenes hadjáratot. Nagy, nyílt csatába mindössze egyszer bocsátkozott a császári csapatokkal, Edelenynél, ezt is elvesztette. De a hajdúkat jól fel lehetett használni az ellenfél nyugtalanítására, manapság partizánháborúnak neveznék ezt. A szövetség a magyarországi rendekkel lehetővé tette számára, hogy rövidesen a királyi Magyarország nagyobb részét, érdemben a mai Szlovákiának és Kárpátaljának a területét elfoglalja. A protestáns rendek már magyar királlyá való megválasztását is felvetették. Ezt azonban Bocskai elutasította. Az 1605. április 20-ára Szerencsre összehívott országgyűlésen megengedte, hogy Magyarország fejedelmévé válasszák. Az újabb hajdú-telepítésekkel sikerült a hajdúság kérdését a nemesi elitnek is megfelelően megoldani.

Nem egészen három éven át uralkodott. Az utolsó hónapokban már súlyos beteg volt, a kortársak mérgezésre gyanakodtak. Nem valószínű, de biztosat azóta sem tudunk. Élete vége felé már egyre inkább a Habsburg-uralkodóval való megbékélésre törekedett. Ez végül is hosszas tárgyalások után 1606. június 23-án következett be, amikor meghatalmazottai Bécsben aláírták a békét, amely biztosította a protestáns vallásszabadságot, a rendek (vagyis érdemben az arisztokrácia és a nemesség) kiváltságait. Az oszmán hatalommal ő közvetítette a békét, ugyanazon év november 11-én a Zsitva folyó torkolatánál, tábori sátrakban kötötték meg a békét, amely több évre, 1663-ig, legalábbis forma szerint, békét teremtett a két nagy ellenfél között. Az addig elfoglalt birtokállomány alig változott.

Bocskai rövid uralkodása idején azért alapvetően megváltoztatta Magyarország és Erdély helyzetét, egymáshoz való viszonyát, és ahogy hamarosan meglátjuk, nemzetközi kapcsolatait is. Erdélyt még II. Nagy Szulejmán tekintette saját kitalálásának, a kortársak is így tartották számon. Bocskai viszont mintegy politikai végrendeletében megfogalmazta Erdély különállásának szükséges voltát: „Valameddig pedig a magyar korona ott fenn nálunknál erősebb nemzetségnél, a németnél leszen, és a magyar királyság is a németeken fordul, mindenkor szükséges és hasznos egy magyar fejedelmet Erdélyben fenntartani, mert nekik is oltalmokra, javokra leszen. Ha pedig Isten azt adná, hogy a magyar korona Magyarországon magyar kézben kelne egy koronás királyság alá, úgy az erdélyieket is intjük, nem hogy attól elszakadnának vagy abban ellent tartanának, de sőt segítéjk tehetségek szerént, és egyenlő értelemben azon korona alá a régi mód szerént adják magokat.” Közel háromszáz esztendőre ez szabta meg az ország további sorsát.

Eddig persze csak Magyarországról és Erdélyről volt szó. De máris meg kellett nevesítenünk még két további szereplőt, akiknek ugyancsak volt beleszólásuk a magyar ügyekbe. Az egyik a Habsburg Birodalom. Ekkori terjedelmében már egy évszázada meglévő, de voltaképpen a 13. századi eredetűre visszamenő birodalom, amely sajátos szerkezetű volt, ebben a korszakban, amikor Európában már az uralkodói abszolútizmus vált a korszerű államformává. A birodalom ugyanis, ha a német területektől el is tekintünk, hiszen azokat érdemben nem tartotta hatalmában, de mégis terjedelmes, sok orszá-

got és tartományt összefogó államképlet volt, felül Bécsben abszolutisztikus berendezéssel, az egyes országokban és tartományokban viszont a rendi szervezet kettősségével. És a magyar(országi) rendiség erős volt, jelentős mértékben a csehországi is, hiszen még a fehérhegyi csata előtt vagyunk. És ez a Habsburg-birodalom már létrejötté óta állandó vetélkedésben áll a francia monarchiával, amely európai hegemoniára tört.

Az állandósuló francia fenyegetés mellett Magyarországgal együtt a birodalom örökölte az oszmán koloncot is, hiszen az eredeti magyar terület kétharmada valamilyen formában az oszmánok hatalmában volt. A birodalomnak tehát kétfelé kellett állandóan figyelnie. Az oszmán hatalom az adott pillanatban, vagyis a 17. század első éveiben még félelmetesnek és megrendíthetetlennek tűnt. Jóformán senki sem vette észre a kortársak közül, hogy Szulejmán halála óta a birodalom már a hanyatlás szakaszába lépett. A birodalom addig az állandó területi hódításokból, újabb és újabb kirabolható országok megszerzéséből élt meg. Ennek azonban most vége szakadt. A jövedelmi források megcsökkenek, a belső viszonyok is bonyolultakká váltak. A központi kormányzat is meggyengült. És a Habsburg-birodalomhoz hasonlóan az oszmánok is állandóan kétfelé kellett figyelnie, hiszen keleti oldalán ott feküdt a perzsa birodalom, a Szeferida-dinasztia uralma alatt. Perzsiában a síita szekta volt uralmon, szemben a törökországi szunnitával. 1578–90 közt az oszmánok megvívta egy hosszan tartó háborút Perzsiával, 1598-ban az anatóliai törzsterületen a dzseláli felkelés gyengítette a birodalmat, Perzsia pedig I. Abbasz (1587–1629) uralkodása idején élte egyik fénykorát. Az oszmán birodalomnak ezért is kellett 1606-ban a béke. Perzsiával ezt majd csak 1612-re sikerült helyreállítani, addig az oszmán hatalom sem lehetett már teljes erejében. Csakhogy ezt Kassáról vagy akár Bécsből igazában nem lehetett még látni. Vagyis Bocskai török szövetsége nagyon is értelmesnek tűnt az adott pillanatban.

Bocskai tehát megteremtette a Habsburgoktól független Erdély fejedelemségét, és meghatározta ennek politikai feladatát a Habsburg Birodalommal szemben, a magyar rendiség védelmét, sőt támogatását. Csakhogy volt még egy másik elképzelése is. Hiszen Bocskai már felnőtt fejjel élte meg Báthori István lengyel királyságát és végeredményben mondhatni unióját Erdéllyel. Lengyelországban III. Zsigmond uralkodott, a Wasa-dinasztia tagja, aki eredetileg svéd király volt, de a katolikus valláshoz való ragaszkodása miatt a svédek 1604-ben megfosztották a svéd tróntól, ezért állandó háborúba is keveredett Svédországgal, a Balti-tenger feletti hegemonia volt a tét. Abszolutisztikus kísérletezései miatt az ettől már elszokott lengyel nemesség elégedetlen volt vele. Bocskai a lengyel rendekkel lépett kapcsolatba, azokat támogatta a király kísérleteivel szemben, egy esetleges újabb lengyel–erdélyi unió reményében. Bocskai halálával ez a lehetőség eltűnt. A szövetkezés ugyanis ebben a korszakban, amikor Európa-szerte a rendiség háttérbe szorult, már csak dinasztikus alapon volt lehetséges. A lengyel támogatás tehát, amely netán felválthatta volna a törököt, nem vált valósággá.

De minél messzebbre megyünk nyugat felé Erdélytől, annál kevesebb lehetséges szövetség tűnik fel. Az oszmán birodalom kiszorítása Európából a tizenöt éves háború kezdetén még jelentett is egy támogató mozzanatot. Csakhogy hosszabb távon az Atlanti-óceán partján fekvő hatalmak a tengerentúli területszerzésben és a megszerzett területek gazdasági értékesítésében voltak érdekelve. 1602-ben alakult meg elsőként a Holland Kelet-Indiai Társaság, végeredményben egy polgári vállalkozás, amelyet azonban az állam is támogatott. Mintájára később más hatalmak is létrehozta ilyen társulásokat, és ezek valóban jelentős gazdasági sikereket is értek el. Az európai hatalmak, amelyeket az oszmán fenyegetés közvetlenül nem érintett, ebben több fantáziát láttak, mint az oszmánok kiűzésében.

A Habsburg-család belső bajai, a testvérviszály, ahogy azt Grillparzer, az osztrák költő a 19. században megfogalmazta, nem segített, a birodalom külső kapcsolataiban édeskevés változást okozott. A nagy többségében Luther Márton német vallását felvett német országok (több mint háromezren voltak ekkor) természetesen rokonszenveztek az ugyancsak protestáns Bocskaival, még ha ez nem is Luther, hanem Kálvin követője volt is. Állásfoglalásuk azonban külön-külön még nem számított, egységes állásfoglalást pedig végképp nem lehetett tőlük várni. A francia külpolitika látószögébe a kelet-európai térség csak évtizedekkel később került be. Akármelyik oldalról is vesszük szemügyre a helyzetet, a két 1606-os béke eredményeinél többet nem lehetett ebben a pillanatban elérni.

Mindaddig persze voltaképpen csak a magyar nemzeti látószögből vizsgáltuk az eseményeket, úgy, ahogy akkoriban lezajlottak, pontosabban: ahogy az akkori kortársak láthatták. Csakhogy a kérdésnek van még egy másik oldala is, az ugyanis, hogy nem a magyar történeti látószögben, hanem egyéb érintett etnikumok, mai nemzetek saját történeti látószögében hogyan mutatkoznak meg ugyanazok az események.

Mindjárt megláthatjuk, mennyire különböznek egymástól ezek a nemzeti látószögek. A szabadságharc kapcsán már megemlítettük, hogy az jórészt a mai Szlovákia területén zajlott le. Az események sora valójában persze ugyanaz. Csakhogy szlovák szempontból nem látszik semmilyen ok ennek pozitív nemzeti értékelésére. A történészek, teljes joggal persze, azt emelik ki, milyen súlyos anyagi és emberveszteségeket okoztak ezek a hónapokon át tartó háborúskodások. (Még szerencse, hogy az adott technikai felszerelés mellett télen abba kellett hagyni a háborúskodást, mindkét fél bizonyos nyugalomhoz jutott.) Persze nem feledkezhetünk meg a német és az osztrák látószögről sem. A németeknél persze a felekezeti szempont a döntő, a protestánsok teljes mértékben indokoltak és jogosultnak tartják a vallásszabadságért folytatott küzdelmet, ennek megfelelően érdemben a magyar felfogást pártolják. A katolikusok, és ebbe most itt az osztrákokat kell első sorban beleértetni, a legitim uralom elleni lázadást szimatolnak itt, modern fogalmazásban a korszerű abszolutizmussal való értelmetlen szembefordulást. Tehát elítélik a magyar álláspontot. Az osztrák történetírás csak az állandó magyar rebelligség megnyilvánulását konstatálja.

És még mindig csak a közvetlenül érdekeltekről ejtettünk szót. De hiszen itt vannak még az egykori érintett nemzetiségek közül a románok, akik megint csak másképp látják a néhány év eseményeit. Mert hiszen ezekhez közvetlenül Bocskai előtt még hozzátartozik Mihai Viteazul erdélyi szereplése, amikor Rudolf nevében, az ő megbízásából szállja meg Erdélyt. A magyar látószögben ez csak kellemtelen epizód. A románban viszont a mindenkit magában foglaló egységes román állam megteremtésének első, legalábbis egy időre sikeres kísérlete. Az persze más kérdés, hogy nem érintett látószögek szempontjából szó sem volt Mihai Viteazul (magyarul Vitéz Mihály) részéről, hogy valóban egységes román államot hozzon létre, ez a gondolat akkor teljesen idegen volt. Mihai nagyon lelkes és harcias kereszties vitéz volt, aki vallási alapon tartotta elengedhetetlennek a hitetlen pogányok kiűzését Európából. Ha ezt éppen Rudolf császár szövetségében tehetné, akkor ezt a megoldást fogadta el.

Volna még két másik egykori magyarországi nemzetiség, akiknek lehetne más nemzeti látószögük. A horvátok azonban, akik ugyancsak jelentős területeket vesztek el az oszmánok javára, egyértelműen törökellenes álláspontot foglalnak el erre a történeti pillanatra. A szerb látószög kevésbé egyértelmű. Zömmel persze az is a törökellenes álláspont mellé áll. Csakhogy félszemmel mindig arra is kell tekintenie, hogy a balkáni oszmán hódítás jelentős mértékben a szerb etnikumból adódó katonákkal ment végbe, va-

gyis az ekkori oszmán hódítás mellett mindig figyelembe kellett venni a későbbi, az oszmán birodalmon belüli autonóm fejlődés lehetőségét is.

A mai török nemzeti látószög szempontjából azt kell megérteni, hogy a modern török történetírás és nyomában a közgondolkodás elhatárolja magát az oszmán történelemtől, de mégse tud egészen úgy tenni, mintha az egész több évszázados korszakhoz nem volna semmi köze. Ezért az oszmán uralom jóformán kötelező elítélése mellett egy Habsburg-ellenes török–magyar összefogásnak a lehetőségét sem utasíthatja el. A Habsburg Birodalom az Oszmán Birodalomnak ugyanúgy hagyományos ellensége volt ekkor, mint Franciaország. És lehet még érvelni a Habsburg-államalakulat hibrid és maradi voltaival, amellyel szemben az oszmán birodalom mégis valami pozitívumot képviselt.

A nyugati európai országok történetírásában és nemzeti látószögében persze az egész itt tárgyalt eseménysorozat a legjobb esetben egy európai epizód részét teszi ki. A Habsburgok elleni hagyományos háborúban ebben a pillanatban még nem vetődött fel a Habsburgok háttérében lévő magyarok támogatása, ez majd néhány évtized múlva válik aktuálissá, és játszik majd szerepet a francia nemzeti látószögben. A többi nyugati hatalom történetírása még ennyi figyelmet sem szentelt a kérdésnek. Lehetne persze számításba venni egy nem nemzeti, nemzetek feletti történelmi látószöveget, de ez majd csak inkább ezután fog kifejlődni.

Még a lengyel látószögről lehetne szólni. Ebben mind a mai napig a függetlenségi, lengyel önállósági szemlélet az uralkodó. III. Zsigmond tehát, aki Habsburg-együttműködéssel kacérkodik, nem kap jó kalkulust a lengyel látószögben, a lengyel rendek kacérkodása az erdélyi kapcsolattal, hiszen annak volt már komoly, eredményeket hozó előzménye, már sokkal inkább megfelel, különös tekintettel arra is, hogy az oszmán birodalommal a lengyel nemesi köztársaságnak jó néhány összecsapása volt már. A protestáns fellépés a katolikus Habsburgokkal szemben már annak idején sem volt népszerű, hiszen akkorra a rekatolizálás már eldöntött ügy volt.

A sokféle nemzeti látószög bizonyára kiábrándítónak hat a mai olvasó számára. Veszélyes relativizmust is kelthet, mert hiszen ha ugyanazt az eseménysort a legkülönbözőbb formában lehet értékelni, akkor hogyan hámozzuk ki a történeti igazságot. Pedig egyszerűen arról van szó, hogy a történetész évtizedekkel vagy évszázadokkal utóbb sokkal többet tud már az akkori események háttéréről, mozgatórugóiról, mint akár a legtöbb információval rendelkező kortárs államférfi (mert hiszen azoknak lehettek a legjobb információik). Az utólag okoskodó történetész pedig ugyancsak meg van kötve a forrásanyag lehetőségei által, hiszen bármikor előkerülhet olyan új, addig ismeretlen forrás, amely egészen más értelmezést tesz szükségessé. A nemzeti látószögek eltérő jellegébe bele kell nyugodnunk. Lehet, hogy az Európai Unió egy-két évszázados fennállása után ez a sokszínűség majd eltűnőben lesz, de még ebben sem lehetünk biztosak.

És még egy pillanatra visszatérve a magyar nemzeti látószöghöz: a cikk elején még azt állítottuk, hogy az 1606-os békekötésekre az ellenfelek kimerülése vagy legalábbis elfáradása miatt került sor. És azért is, mert a tizenöt éves háborúban az ellenfelek éppen pátthelyzetben voltak. A legújabb kutatások viszont ezt a felfogást is megkérdőjelezzik, mert úgy látják, hogy a Habsburg-birodalom túlsúlyba került, megvolt a reális lehetősége annak, hogy a törököket kikergessék Európából – ezt a lehetőséget tette semmissé Bocskai és a magyar rendek támadása. Így kiélezve valószínűleg nem állja meg a helyét ez a feltevés, tesztelésére viszont nincs mód, hiszen a történelemmel nem lehet kísérletezni.

Lehet, hogy ez a kép bizonyos értelemben ünneprontó. De az Egyesült Európa ilyen következményeihez is hozzá kell szoknunk. Végeredményben a magyar látószög is mutat ebben az esetben olyan mozzanatot, amelyeket ma is érdemes értékelni és megün-

nepelni. A felkelés a magyar(országi) rendek sérelmei miatt robbant ki. De olyan sérelmek voltak ezek, amelyek együttesen az ország egész lakosságát is érintették, az állandó háború és a pusztítás révén. És egy olyan gyökeres fordulatot hozott az ország(ok) politikai helyzetében, amely az adott pillanatban, az akkor ismeretes tudásszinten reális volt. Az addigi elítélendő és hibás politika számos intézkedését sikerült kiküszöbölni, ha csupán átmenetileg is a legtöbb esetben. És a hajdúk problémájának a megoldásával egy lényeges társadalmi nehézséget küszöbölt ki. Ha jó néhány kérdés a következőkben újra és újra elő is került, néhányat sikerült hosszabb távon is megoldani. És nem feledkezhetünk meg Bocskai nemzetközi hírnevéről. Nemcsak az akkoriról, a mostaniról is. Genfben ma is ott áll a szobra a reformációs emlékművön mint a vallásszabadságért a fegyvereket is megmozgató államférfi és uralkodó. Talán mindaz együtt, amit eddig felvetettünk, eléggé megindokolja a megemlékezést.